

УДК 364-4:364-7:364.6

Грицанюк В. В.,
к. політ. н.,
Львівський державний
університет безпеки
життєдіяльності

ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ З ВУЛИЧНИМИ ДІТЬМИ В УКРАЇНІ

У статті розглядаються особливості соціальної роботи з вуличними дітьми. Проаналізовано проблеми соціалізації тих дітей і підлітків, які опинилися на вулиці, організацію їх діяльності на вулиці. Визначено основні завдання та напрями вуличної соціальної роботи. Дано рекомендації соціальному працівнику для налагодження результативної роботи з цією категорією клієнтів.

Ключові слова: діти-вулиці, соціалізація, аутрич-робота.

В статье рассматриваются особенности социальной работы с уличными детьми. Проанализированы проблемы социализации детей и подростков, оказавшихся на улице и организация их деятельности на улице. Определены основные задачи и направления уличной социальной работы. Даны рекомендации социальному работнику для налаживания результативной работы с этой категорией клиентов.

Ключевые слова: дети-улицы, социализация, аутрич-робота.

This article discusses the specifics of social work with homeless children. The problems associated with socialization and adaptation of those homeless children and adolescents are being analyzed. The paper proposes the main directions for the organization of social work with

homeless children. The recommendations have been prepared for social workers aimed to establish the effective work with such underage clients.

Keywords: *homeless children, socialization, outreach work.*

Створення умов для позитивно орієнтованої соціалізації особистості, що сприяє самореалізації молодого покоління в інтересах суспільства є головною метою соціальної роботи як на рівні держави, так і місцевих органів влади. Особливої допомоги для успішної соціалізації потребують найбільш вразливі категорії дітей та молоді, такі як: діти-сироти, вихованці інтернатних закладів, діти з багатодітних і мало забезпечених родин, діти з проблемних сімей. У даній статті поставлено за мету проаналізувати проблеми соціалізації тих дітей і підлітків, які опинилися на вулиці. Адже діти на вулиці є свідченням серйозних проблем у суспільстві. Як наслідок, у останні роки в дитячому вуличному соціумі стали нормою кримінальна діяльність, проституція, регулярне вживання психоактивних речовин.

Надзвичайну актуальність цієї проблеми підтверджує ряд фактів, зокрема, за даними ЮНІСЕФ в Україні переважна більшість “дітей вулиці” – це діти підліткового віку, здебільшого хлопчики. Окрім того, більшість дітей, які знаходять своє місце на вулиці, мають повні сім’ї чи вихідці з неповних сімей, тільки 4,5 % сиріт йдуть жити на вулицю [1]. У 2011 р. дві третини дітей, які жили на вулиці, не мали постійного місця проживання за останні три місяці. Кожна десята дитина не знала, чи жива її мама; кожна третя – чи живий батько. Дві третини цих дітей не мали жодного медичного обстеження. І майже половина – 46 % – не мали паспортів, а 44 % – не мали жодного сертифіката про будь-яку освіту [2]. Щодо кількості “вуличних дітей” в Україні, то не існує офіційної статистики, а є декілька різних, деколи суперечливих версій, так Юрій Павленко на початку 2013 р. оголосив, що масову дитячу безпритульність в Україні ліквідовано: “Масова і безконтрольна безпритульність була подолана. Якщо раніше 90 притулків для “дітей вулиці” були переповнені, то сьогодні вони заповнені на третину” [4]. За приблизними підрахунками Дитячого фонду ООН ЮНІСЕФ кількість безпритульних дітей, віком від 10 до 19 років, в Україні становить близько 150–160 тисяч, тоді як офіційна статистика повідомляє про 12 тисяч [5]. Суперечливість цих даних свідчить про неефективність державної системи протидії безпритульності дітей.

Проблемою визначення терміна “вуличні діти” та особливостями соціальної роботи з ними займалися багато вітчизняних і зарубіжних

науковців, зокрема: А. Адлер, С. Бадора, О. Безпалько, Р. Вайнола, Л. Волинець, Е. Воронова, М. Гернет, А. Зінченко, А. Капська, М. Левітіна (Маро), П. Люблінський, Н. Павлик, Н. Пов'якіль, С. Познишев, З. Рогач, В. Рубінштейн, Т. Семігіна, Е. Холостова, Д. Футтер та ін.

Перш за все означимо, що в даній статті під терміном “діти вулиці” ми будемо розуміти такі категорії неповнолітніх:

1. Безпритульні діти – діти, які не мають постійного місця проживання через втрату батьків, асоціальні форми поведінки дорослих у сім'ї.

2. Діти, яких вигнали з дому батьки.

3. Бездоглядні діти – діти, які мають певне місце проживання, але змушені перебувати на вулиці в результаті матеріальної неспроможності опікунів, психічних розладів батьків, байдужого ставлення останніх до виховання дітей.

4. Діти-втікачі з виховних установ – діти, які зазнали психологічного, фізичного та сексуального насильства у закладах інтернатного типу та притулках.

5. Діти-втікачі із зовні благополучних сімей – діти з високим рівнем конфліктності, акцентуаціями та патологіями характеру, відхиленнями в психічному та особистісному розвитку.

6. Діти, які за своїми психологічними ознаками схильні до постійного перебування на вулиці, – діти, позбавлені систематичного батьківського піклування, аутсайтери шкільних колективів, діти з яскраво вираженими ознаками важковиховуваності, схильні до безцільного проведення часу [3].

Працюючи з дітьми вулиці, соціальним працівникам потрібно усвідомлювати, що стаж перебування на вулиці таких дітей триває від декількох місяців до декількох років, ґрунтуючись на це й обираються методи роботи. Першочерговим завданням соціального працівника, який працює з цією верствою дітей, є якомога більше дізнатися про спосіб їх життя, їх побут на вулиці і взаємовідносини між собою, для того, щоб мати важелі впливу при переконанні цих дітей повернутися додому чи в дитячий будинок, або звернутися за допомогою в спеціалізовану службу.

Бажання змінити свій спосіб життя у вуличній дитини, яка не знала в “нормальному” житті нічого хорошого, виникає нечасто. Вулиця дає можливість дітям задовольнити потреби, можливість заробити гроші, бути “дорослим”. Досвід роботи соціальних працівників показує, що чим довше дитина знаходиться на вулиці, тим менша у неї мотивація

до повернення в нормальне життя, тим складніший процес ресоціалізації. Діти, які довго живуть на вулиці, більш схильні до кримінальної, асоціальної поведінки, порушення моральних, соціальних норм стає для дитини нормою. Подорослівши, вони поповняють групу людей з яскраво вираженою схильністю до асоціальної поведінки та способу життя, поповняють і без того величезну групу бездомних. Налаштувати таких дітей змінити свій вуличний статус і повернутися додому чи дитячий будинок соціальному працівнику дуже важко. Проробивши складну роботу з дитиною і повернувши її до нормального способу життя, у соціального працівника немає гарантії, що через деякий час дитина знову не виявиться на вулиці. Тому соціальному працівникові недостатньо сформувати в дитини мотивацію на зміну способу життя, потрібно працювати і з сім'ями, і з дитячими установами, щоб дитина, яка повернулася, отримала відповідну турботу та безпеку.

Більшість вуличних дітей прагнуть об'єднатися в групи, займаючи певні території міста. Групи формуються за формою заробітку або за місцем проживання, володіють високим ступенем свободи. Є групи аморфні, які не мають чіткої структури і явних лідерів, такі групи легко розпадаються і змінюють місце свого перебування. Чисельність групи не постійна і залежить від багатьох факторів. Майже всі групи вуличних дітей складаються на $\frac{2}{3}$ з молодих людей 18–23 років, які виявилися на вулиці ще в підлітковому віці. $\frac{1}{3}$ групи складають неповнолітні діти. До молодших дітей у середині цих груп відносяться, як правило, добре, адже вони, просячи милостиню, можуть заробити більше грошей, ніж старші колеги. Старшим, у свою чергу, легше купити наркотики, алкоголь, сигарети. В багатьох групах вуличних дітей значна частина того, що заробляє кожна дитина, ділиться на всіх. Деякі групи знаходяться під впливом повнолітнього лідера, який має асоціальний досвід, часто втягує вуличних дітей у кримінальну діяльність. Вдень і ввечері вуличних дітей, як правило, можна спостерігати в місцях великого скупчення людей, там, де найлегше заробити. Ночують вуличні діти в основному на горищах і в підвалах. Першою проблемою, з якою стикається соціальний працівник, є недовіра до них вуличних дітей, небажання йти на контакт з дорослими. Тому першочерговим і найважчим завданням соціального працівника є встановити довірливий контакт з дитиною. Власне в цьому і полягає аутріч-робота – це робота спеціалістів на вулиці в місцях скупчення вуличних дітей, з метою залучити їх до участі в заходах, які здійснюються державою чи громадськими проектами.

Визначимо основні завдання аустріч-роботи:

1. Встановлення та підтримка контакту з вуличними дітьми.
2. Зниження ризику, що пов'язано тривалим перебуванням дітей на вулиці.
3. Сприяння в формуванні мотивації вуличних дітей на повернення в сім'ю, в притулок, і на вироблення активної позиції у вирішенні власної долі.
4. Моніторинг ситуації на вулиці та швидке соціальне реагування на дітей, які нещодавно вийшли на вулицю.

Як бачимо, робота вуличного соціального працівника є досить динамічною. Аустріч-працівник повинен добре володіти інформацією: де збирається група, як заробляє на життя, чи вживають члени групи психоактивні речовини, які саме. Важливо також знати, хто є лідером вуличної групи та яка допомога їй необхідна. Завчасно соціальний працівник складає план аустріч-роботи, який залежить від конкретних завдань: пошук нових скупчень вуличних дітей чи робота з вже відомими та підтримання контакту. Від цього залежить місце і час роботи соціального працівника. Як правило, аустріч-соціальні працівники розпочинають роботу ввечері о 18 чи 19 годині. Знаходять дітей у місцях великого скупчення людей: біля торгових пунктів, кафе, а також в підвалах, у квартирах-притонах. Вуличних дітей легко розпізнати: як правило, вони брудні, часто знаходяться в стані токсичного, алкогольного чи наркотичного сп'яніння, зазвичай ведуть себе більш вільно, ніж їх "домашні" ровесники.

Як вже згадувалось вище, першочерговим завданням соціального працівника є встановлення довірливого контакту. Більшість "вуличних дітей" вже знають або чули про вуличних соціальних працівників. Але часто з недовірою відносяться до них, вважаючи, що ті можуть здати їх в міліцію або насильно відправити в дитячі будинки чи до батьків. Тут вирішальну роль відіграє особистість соціального працівника і репутація у вуличному товаристві закладу, який він представляє.

Встановлення первинного контакту відбувається наступним чином:

1. Аустріч-працівник деякий час просто непомітно спостерігає за вуличними дітьми: чим вони займаються, з ким спілкуються, як себе ведуть, чи не знаходяться у стані наркотичного чи алкогольного сп'яніння.
2. Підбравши слушну нагоду, соціальний працівник підходить до дитини, представляється і розказує, який заклад чи організацію

представляє, про те, що він хоче і може допомогти дитині, та пропонує поспілкуватися.

3. На наступному етапі, залежно від ситуації та індивідуальних особливостей дитини, соціальний працівник може запропонувати їй поїсти в найближчому кафе і поговорити. В середньому перший контакт з вуличною дитиною може тривати від 5 хвилин до 1 години.

Враховуючи специфіку роботи при встановленні контакту з вуличними дітьми, аутич-соціальному працівникові рекомендовано:

1. Бути доброзичливим.
2. Уважно слухати дитину.
3. Намагатися “розговорити” дитину.
4. Старатися, щоб бесіда відбувалася природно. Показати дитині свою зацікавленість (жартувати, відповідати на жарти дитини, задавати уточнювальні питання).
5. Розмовляти рівно, спокійно та однією мовою (не вживати складних слів, не реагувати на можливу агресію та провокацію з боку дитини).
6. Не нав’язуватися. Якщо дитина не хоче йти на контакт, то можна просто лишити інформацію про себе з пропозицією поцікавитися у своїх друзів про організацію, яку представляє соціальний працівник.
7. Постаратися зацікавити дитину, звернути увагу на те, що їй цікаво. Все це допоможе налагодити контакт і допоможе дитині зрозуміти, що її життям цікавляться.
8. Намагатися розвіяти сумніви дитини. Запропонувати дитині логічно поміркувати, що якби соціальний працівник здавав би дітей без їх відома в міліцію чи дитячий будинок, то це було б давно відомо всім, але таких випадків не було.

Під час бесіди з дитиною аутич-працівник, як правило, намагається в’яснити як можна більше інформації про дитину, її життя, ім’я, вік, причини виходу на вулицю.

Основними напрямками вуличної роботи є:

1. Моніторинг ситуації та виявлення нових скупчень дітей.
2. Встановлення контакту з “новими” вуличними дітьми та підтримання добрих відносин зі “старими”.
3. Збір інформації про дитину, з якою вдалося встановити контакт. Отримання інформації про зміни, які відбулися з дітьми, з якими вже ведеться соціальна робота.
4. Інформування про наслідки життя на вулиці, про правила безпечної поведінки та про заклади, де можна отримати допомогу.

5. Мотиваційне консультування дітей на зміну поведінки та способу життя.

6. Розповсюдження інформаційних і профілактичних матеріалів.

7. Консультування з соціальних, юридичних і базових медичних питань.

Визначимо, яких же принципів потрібно дотримуватися соціальному працівнику, щоб його робота була професійною та результативною. Перш за все, дуже важливо з'являтися в одних і тих же місцях регулярно, оскільки діти не відразу йдуть на контакт, їм потрібен час, щоб довіритися соціальному працівникові. Тобто робота аутріч-працівника має бути систематичною та регулярною. По-друге, важлива особиста безпека соціальних працівників, тому їм необхідно працювати в парах. Крім безпеки, робота в парах дає можливість краще пізнати підопічних дітей через обмін думками про них. Третім принципом у цій роботі є добровільність, яка дає змогу дитині зрозуміти, що вона має право вибору. Четвертим принципом є пунктуальність. Соціальний працівник, призначивши зустріч дитині, має обов'язково прийти та не спізнитися, тому що він ризикує втратити довіру дитини. Наступний принцип, чи не найважливіший, – це щире відношення до дитини. Дитину не можна засуджувати, проявляти гидливість, хоч вона може бути брудною, з вошами, ВІЛ-позитивною чи під впливом психотропних речовин. Потрібно приймати дитину такою, якою вона є.

Отже, в основі роботи з дітьми на вулиці лежить комплексний підхід до проблеми вуличних дітей, який потребує залучення до роботи різних спеціалістів-педагогів, працівників охорони здоров'я, міліції, соціальних працівників. Успіх роботи спеціалістів у сфері захисту цієї категорії дітей залежить від вибору та реалізації методів, які застосовуються. Вони мають ґрунтуватися на розумінні та усвідомленні індивідуальних особливостей дитини, до якої будуть застосовуватися, а також на глибоких професійних знаннях, якими повинні володіти спеціалісти. Як бачимо, вуличні соціальні працівники виконують надзвичайно складну та важливу справу. Адже повернення вуличних дітей до нормального стану життя дасть можливість вирішити багато суспільних проблем.

Література:

1. Безпритульні діти, чії вони? [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://h.ua/story/158717/#ixzz2fQ9T9x3T>. – Назва з екрана.

2. Голова ЮНІСЕФ в Україні: велика кількість сиріт в Україні – наслідок радянської системи [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://tyzhden.ua/Society/81103>. – Назва з екрана.

3. *Рогач З.* Безпритульні і бездоглядні “діти вулиці” як проблема сучасного українського суспільства / З. Рогач [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

http://archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/npmaup/2010_3/pdf_files/160-165.pdf. – Назва з екрана.

4. Павленко заявив про ліквідацію дитячої безпритульності в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://dt.ua/UKRAINE/pavlenko-zayaviv-pro-likvidaciyu-dityachoyi-bezpritulnosti-v-ukrayini-118809.html>. – Назва з екрана.

5. ЮНІСЕФ нарахував в Україні у 10 разів більше безпритульних підлітків, ніж офіційна статистика [Електронний ресурс]. – Режим доступу:

<http://tyzhden.ua/News/36520>. – Назва з екрана.

6. *Безпалько О. В.* Соціальна робота в громаді : навч. посіб. / О. В. Безпалько. – К. : Центр навчальної літератури, 2005. – 176 с.

7. Комплексна допомога бездоглядним та безпритульним дітям : метод. посіб. / О. В. Безпалько ; Л. П. Гурковська, Т. В. Журавель та ін. ; за ред. І. Д. Звереві, Ж. В. Петровича. – К. : Видавничий дім “КАЛИТА”, 2010. – 376 с.